

Бранко ПАНОВ

МАКЕДОНСКИТЕ ГРАДОВИ ВО XI-XII ВЕК

На територијата на Македонија уште за време егзистенцијата на македонската средновековна држава (969-1018) осетно бил зголемен бројот на градовите¹. Тогаш покрај утврдените градови биле изградени и мноштво попатни тврдини кои ги штитиле пристапите кон нив². Таквата засилена градителска дејност на македонските цареви Самуил (976-1014), Гаврило Радомир (1014-1015) и Јован Владислав (1015-1018) се должела на продолжителната Македонско-византиска војна, која влијаела македонските градови да израснат и се оформат како типични средновековни градови-тврдини.

Расположливите изворни податоци, како и зачуваните остатоци од градски ѕидини и тврдини, јасно сведочат дека градовите во Македонија во овој временски период биле градени на непристапни места (брда и сл.) со цел да се заштитат од ненадејни напади на непријателите. Таков случај бил и со градот Преспа, кој станал државно и црковно седиште на Македонското Самуилово царство. Тој бил изграден на островот Ахил на Мала Преспа, со што им пружел безбедност на членовите на царското семејство³. На тешко пристапно место бил изграден и градот Охрид, кој од самиот почеток на XI век станал нова престолнина на значително проширеното Самуилово царство. Според вестите од Јован Скилица, „градот Охрид лежел на високо брдо, непосредно до големо езеро, од кое истечува реката Дрим течејќи кон север, потоа завива кон запад и се влива во Јонското (Јадранското) Море“⁴. Како метропола (μητρόπολις)⁵ на Македонската држава, градот Охрид во овој период израснал во вистински средно-

¹ Опстојно за тоа, види: С. Антољак, Средновековна Македонија, т. I Скопје 1985, стр. 524 и сл.

² Грчки извори за бугарската историја, VI, Софија 1965, стр. 285 и сл.; Сп. и Б. Панов, Средновековна Македонија, т. III, Скопје 1985, стр. 428 и сл.

³ Х. Андоновски, Дали е пронајден гробот на цар Самуил.- 36. Илјада години од востанието на комитопулите и создавањето на Самоиловата држава. Скопје 1971, стр. 193-197.

⁴ Грчки извори, VI, стр. 291.

⁵ Византиски извори за историју народа Југославије, III, Београд 1966. стр. 128.

вековен град. Тој бил комплексно така оформен што се состоел всушност од два територијално споени делови: тврдина, (κάδτρον) која претставувала акропол, т.е. внатрешен град, и подградие, т.е. надворешен град. Двата дела заедно пак ја сочинувале целата градска населба, која најчесто била означувана како полис (πόλις)⁶. Акрополот на Охрид, е познат како „Самуиловата тврдина“, и бил изграден над самата населба (подградието) и бил добро утврден. Во него биле сместени царските дворци (τά βαδίλεια των βαδιλέων ίδруντο)⁷ и просториите на војската. Тој бил опкружен со дебели ѕидини, зајакнати со кули, кои ги издржале нападите на византиската војска сè до 1018 година⁸. Исто така и подградието на Охрид било опкружено со дебели ѕидини кои на поопасните места биле зајакнати со кули. Покрај црковните згради, некои изградени уште во времето на Климент Охридски⁹, во подградието биле сместени живеалиштата на населението на градот Охрид, меѓу кои имало и голем број раскошни куќи чишто остатоци се видливи и денес¹⁰. Во 1015 година императорот Василиј II (976-1025), како што соопштува Јован Скилица, го освоил подградието на Охрид, но останал кратко време во него, зашто внатрешниот град (акрополот) и натаму останал неосвоен. Дури во самиот крај на 1018 година во него влегле војските на Василиј II и притоа ги опљачкале царските дворци. Во ризниците на македонските цареви Василиј II пронашол „многу пари, круни од бисери, од злато исткаени алишта и 100 кентенарии ковани пари од злато; сето тоа тој го истрошил за исплата на својата војска“¹¹. Императорот Василиј II тогаш најверојатно ја освоил и старата македонска престолнина Преспа, зашто до почетокот на 1019 година, кога тој триумфално се вратил во Цариград, ги заробил сите членови од македонските царски семејства и ги изградил одбранбените тврдини Василида (Βασιλίδα) и Констанцион (Κωνδτάντιον), првата на блиската планина што се наоѓа меѓу Охридското и Преспанското Езеро, а втората на самиот брег на Преспанското Езеро¹².

Освен градовите Преспа и Охрид, кои важеле за постојани престолнини на Македонската држава, македонските цареви имале изградено свои царски дворци и во Битола и Сетина¹³, а што говори

⁶ Б. Панов, Средновековна Македонија, III, стр. 727 и посочената таму литература.

⁷ Грчки извори, VI, стр. 287. Сп. и С. Антољак, Средновековна Македонија, I, стр. 510.

⁸ Б. Панов, Средновековна Македонија, III, стр. 726 и сл.

⁹ Д. Коцо, Климентовиот манастир Св. Пантелејмон и раскопката при Имарет во Охрид. – Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, кн. 1 (1948), стр. 129-184; истиот, Нови податоци за историјата на Климентовиот манастир Св. Пантелејмон во Охрид. – Годишен зборник на Филозофскиот факултет, кн. 19 (1967), стр. 245-255.

¹⁰ Ив. Снегаров, Град Охрид; София, стр. 42; сп. и А. Дероко, Средновековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији. Београд 1950, стр. 195

¹¹ Грчки извори, VI, стр. 291.

¹² Грчки извори, VI, стр. 292; В. Prokić, Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes Codex Vindobonensis hist. graec. LXXIV. Münches 1906, S. 34, № 47. Сп.: Т. Томоски, Белешки за некои месности во Македонија во почетокот на XI век. -36. Илјада години од востанието на комитопулите и создавањето на Самоиловата држава. Скопје 1971, стр. 208-211.

¹³ Византијски извори, III, стр. 112, 122.

дека овие градови важеле како помошни престолнини, слично како што било и во другите средновековни држави¹⁴.

Инаку, слично како градот Охрид и другите поголеми македонски градови располагале со свои акрополи (внатрешни градови), кои најчесто биле градени на највисоките места на брдата. Со таков акропол, на пример, располагале Солун, во кој за време на опасност се засолнувале сите граѓани¹⁵, потоа Прилеп¹⁶, Серез¹⁷, како и други македонски градови¹⁸. Инаку, карактеристично за некои македонски градови е и тоа, што некои подградија (надворешни градови) поради оддалеченоста од акрополите останале неутврдени со сидишта и кули. На пример, таков е случајот со Штип, чиешто подградие било доста оддалечено од „Исарот“, каде што бил изграден внатрешниот град¹⁹.

Голем број од утврдените македонски градови и попатни тврдини биле разурнати од Византијците уште додека се водела Македонско-византиската војна. Не бил мал бројот и на оние кои биле разурнати по ликвидирањето на Самуиловото царство 1018 година и по претворањето на Македонија во обична византиска провинција.

Уште пред да се врати во Цариград во почетокот на 1019 година, императорот Василиј II наредил, како што соопштува Јахја Антиохијски, да бидат разурнати низ Македонија голем број утврдени градови и попатни тврдини, за да не постанат тие упоришта на македонскиот народ за пружење на отпор, против наложената византиска власт. Во оние пак што биле оставени биле сместени византиски гарнизони и биле назначени „управници од Ромеите“²⁰. Тогаш, според вестите од Михаило Деволски, биле разурнати и сидините на Охрид, зашто Василиј II се плашел дворците на македонските цареви „да не станат големо жариште на побуна“²¹. Нешто подоцна (1073 година) биле уништени дворците на македонските цареви и во Преспа, кога бил ограбен од наемниците Алемани и Франки и величествениот храм св. Ахил²². Инаку, уште кон крајот на 1014 година Василиј II ги „изгорел дворците на Гаврило во Битола“²³, а во 1018 година биле ликвидирани и оние што се наоѓале во Сетина²⁴.

За време на долготрајното византиско владеење (1018-1204) покрај големиот број новоизградени градови во Македонија, биле обновени и разурнатите сидини на повеќе градови. Причина за тоа биле

¹⁴ С. Антољак, Средновековна Македонија, I, стр. 506 и сл.

¹⁵ Грчки извори за бугарската историја, VIII, Софија 1971, стр. 21.

¹⁶ Ibid., 203-204.

¹⁷ Ibid., 274.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ У. Иванов, Северна Македонија. Софија 1906, стр. 200; В. Недков, Историскоурбанен развој на Штип. – Зборник на Штипскиот народен музеј, IV-V. Штип 1975, стр. 69 и сл.; Т. Томоски, Средновековни градови во Македонија меѓу реките Вардар, Брегалница и Лакавица. – Годишен зборник на Филозофскиот факултет, 4(30), Скопје 1978, стр. 278 и бел. 40-50; 280; С. Лишев, Бугарскиот средновековен град. Софија 1970, стр. 17-18.

²⁰ В. Р. Розен, Император Василий Болгаробойца. С. Петербург 1883, стр. 110; Г. Г. Литаврин, Болгария и Византия в XI-XII вв. Москва 1960, стр. 255.

²¹ В. Prokić, Die Zusätze, S. 37, № 69.

²² Византијски извори, III, стр. 185-186.

²³ Ibid., 112.

²⁴ Ibid., 122.

зачестените напади и завладувања од страна на Печенезите, Куманите, Норманите, Србите и други византиски непријатели. Новоизградени градови, на пример, биле Мороздвизд и Малешево во Брегалничката област, кои според вестите од хрисовулите дадени на Охридската архиепископија од Василиј II биле опкружени со голем број села²⁵. Значајни податоци за овие градови, а и за повеќе други македонски градови ни оставил географот Идриси во делото „Географија“, напишано кон средината на XII век²⁶.

Според вестите од Идриси, градот Мороздвизд (Фурмиздус) претставувал „многуброен град (расположен) на врвот на една планина (височина)“. Околу него се наоѓале лозја и богати обработливи ниви. Исто така и соседниот град Малешево (Маласува) бил расположен „на една планина“ во чијашто околина имало „прекрасни градини“ и се одгледувале разни земјоделски култури. Според Идриси, и градот Струмица (Устурниса) бил расположен на „една планина“, во чијашто близина се наоѓало богато поле и многу лозја и градини. Мошне „голем и познат град“ бил и Мелник (Загурија), кој бил расположен покрај богато поле и голем број села. На „една мала планина“ се наоѓал и убавиот град Серез (Сарас), кој бил опкружен со „изобилни природни богатства“. Мошне „убав, великолепен и пријатен град“ бил и Битола (Бутили). Исто така, на високи брда се наоѓале и градовите Воден (Будијана), Лерин (Ахерлин), Полог (Булугу), Костур (Касторија), Кавала (Ахристубулис), Охрид (Ахрида) и др²⁷.

Вестите од Идриси иако се мошне кратки претставуваат драгоцен извори за следење на развојот на македонските градови во периодот на византиското владеење. Нивната веродостојност во многу нешта ја потврдуваат и другите расположливи извори од овој период. Така на пример, соопштението на Идриси, дека градот Охрид бил „великолепен град, со многубројни згради и опширна трговија“, како и тоа дека „тој бил расположен на една убава планина (брдо)“ во близината на „големо езеро“²⁸, го потврдуваат и вестите од писмата на охридскиот архиепископ Теофилакт, напишани кон крајот на XI и почетокот на XII век. Имено, од писмата на Теофилакт Охридски се дознава дека Охрид во овој период повторно бил претворен во утврден град најверојатно поради норманските завладувања на Балканот. Тогаш Охрид пак израснал во голем град (πόλις)²⁹, чиешто акропол (κάδτρον) и подградие биле опкружени со дебели ѕидини, зајакнати со повеќе кули (πύργοι)³⁰. За разлика од акрополот, каде се нао-

²⁵ С. Лишев, Некоторые вопросы феодальных отношений в Болгарии в X в. и в эпоху византийского господства. - Византийский временник, 41 (1980), стр. 29.

²⁶ Б. Недков, България и соседните ѝ земи през XII век според Идриси. София 1960, стр. 5 и сл.

²⁷ Ibid., 37-53.

²⁸ Ibid., 37.

²⁹ Theophylacti Bulgariae archiepiscopi Epistolae, edd. J. P. Migne, PG, t. CXXXVI. Paris 1864 (Потаму: Theophyl.), col. 455, B.

³⁰ Theophyl., 337, C; 516, B. Од остатоците на ѕидиштата и денес сеуште се видливи околу 18 такви кули. Вид.: Ив. Снегаров, Град Охрид, стр. 42. Сп. и А. Дероко, Средновековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији, стр. 195. Од современите турски извори се дознава дека Охридската тврдина продолжила да egzистира и по паѓањето на Македонија под турска власт во крајот на XIV век. Вид.: А. Стојановски, Градовите во Македонија од крајот на XIV до XVII век. Скопје 1981, стр. 76.

ѓале управните згради и просториите на војската, и каде за време на опасност се засолнувале и градските „првенци“³¹, во рамките на утврденото подградие (надворешниот град) се наоѓале домовите на охридските граѓани, кои претставувале многукатни згради (полуброфа), добро проветрувани куќи (ῥιλιθτους οἴκους), како и ниски дрвени куќички, кои им припаѓале главно на феудалнозависните луѓе³². За разлика од сиромаштијата, која живеела во периферијата на надворешниот град, раскошните домови на „црковните и мирски првенци“ (αριόβτων εκκλησιαστικῶν τε καὶ λαϊκῶν)³³ се наоѓале во поцентралните квартави (маала)³⁴, кои биле поврзани со повеќе улици³⁵. Во овој дел на градот се наоѓале и „многукатните и добро проветрените куќи“ на архиепископот Теофилакт, како и катедралната црква „Св. Софија“³⁶. Во разгледуваниот период градот Охрид располагал и со богата библиотека, чијшто библиотичен фонд бил збогатуван и со книги набавувани дури и од далечниот Цариград³⁶. Сето тоа влијаело од крајот на XI век во Охрид да се одвива богат културен живот, кој доста се одразил и во забрзаниот развиток на архитектурата и живописот³⁷. Таквиот културен подем бил обусловен секако и од забрзаниот развиток на охридското стопанство. Имено, во овој период градот Охрид, како резултат на забрзаниот развиток на стокопаричните односи во Македонија, израснал во развиен занаетчиско-трговски центар. Таков економски подем во Охрид и другите македонски градови почнал да се чувствува по 1082 година, кога Византија за венецијанските трговци широко ги отворила вратите на македонските градски пазари³⁸. Нешто подоцна за време на преминот на крстоносните војски низ Македонија,

³¹ Во 1083 година, кога на барање од охридѓаните дошол во Охрид норманскиот водач Боемунд Тарентски и го освоил подградието, Охридската тврдина и натаму останала под византиска власт. Ана Комнина во својата „Алексиада“ соопштува дека Боемунд останал во Охрид „малу време“ и дека заминал за Острово, „бидејќи Ариев ја заштитувал тврдината“ (Грчки извори за бугарската историја VIII, Софија 1971, стр. 46). Тогаш, како и за време на преминот на крстоносците од I крстоносен поход во 1096 и 1097 г., во охридскиот акропол се засолнил и самиот охридски архиепископ Теофилакт, кога, како што истакнува во едно свое писмо, и „онемел“ поради отсуството на писма од неговите пријатели и потчинети епископи (Theophyl., 324, C–D–325, A–B); сп. и Ф. Успенский, Образование Второго Болгарского царства. Одеса 1879, стр. 11 (Приложения); Б. Панов, Средновековна Македонија, II. Скопје 1985, стр. 340 и сл.

³² Theophyl., 445, B–C–D. Куќите на обичните граѓани во овој период изгледале како колиби направени од исплетени прачки, измачкани со глина и поставени врз мала основа од камен. Вид.: С. Лишев, Бугарскиот средновековен град, стр. 26.

³³ Theophyl., 337, D–340, A.

³⁴ Ibid., col. 455, V.

³⁵ Ив. Снегаров, Град Охрид, стр. 12 и сл.; Ѓ. Бошковиќ–К. Томовски, Средновековната архитектура во Охрид, -36. Охрид 1961, стр. 72 и сл. Нешто сличен изглед задржал градот Охрид и за време на турското владеење А. Стојановски, Градовите во Македонија, стр. 129.

³⁶ Theophyl., 445, C–D. Сп.: Ѓ. Бошковиќ–К. Томовски, Средновековната архитектура во Охрид, стр. 76 и сл.; В. Н. Лазарев, Живопис XI–XII веков в Македони. – XIIe Congrès international des Études Byzantines, Rapports, V, Belgrade-Ochride 1961, стр. 114 и сл.; Д. Коцо, Црквата св. Софија во Охрид. – Годишен зборник на Филозофскиот факултет, 2, Скопје 1949, стр. 341 и сл.

³⁷ В. Н. Лазарев, Живопис XI–XII веков в Македони, стр. 111–134.

³⁸ И. Сакъзов, Търговията в Македония през VII–XIV век. – Македония, I/IV, София 1922, стр. 19; Н. П. Соколов, Образование венецианской империи. Саратов 1963, стр. 284 и сл.; С. Лишев, За стокото производство във феодална България. София, 1957, стр. 74.

1096 и 1097 година, за македонските ефтини производи се заинтересирале и трговците од другите италијански градови³⁹. Оттогаш и во градот Охрид почнала да се одвива жива трговска размена⁴⁰. Сето тоа, пак, влијаело да се менуваат животните навики на охридските граѓани. Градската аристократија почнала да носи „попристојна и почиста облека“ (ἱμάτιασελεν εριώτερα καὶ καθαριώτερα)⁴¹. Така свечено облечени, охридските „првенци“ го придружувале архиепископот Теофилакт кога одел во црква⁴².

Економскиот подем на Охрид во овој период доста бил обусловен и од неговата богата околина. Покрај самото Охридско Езеро биле изградени голем број рибници, кои биле викани „струги“ (δτρούγαις) или „вади“ (διωρυγας). Овие рибници на голем број охридани им овозможувале да доаѓаат до богат улов⁴³. Освен тоа, околината на Охрид изобилувала и со мноштво ниви и лозја (ἀρούραις καὶ ἀμπέλωνι)⁴⁴. Во близина на Охрид се наоѓале и феудалните стопанства на охридските феудалци - „кастрините“ (καδτήνοι), кои во голема мера своите земјоделско-сточарски производи ги продавале на охридскиот градски пазар⁴⁵.

Земјоделско-сточарските производи, кои биле пласирани на охридскиот пазар, како и низ другите градски пазари во Македонија, во големи количества ги купувале италијанските трговци. Тие посебно се интересирале за: сурови кожи, добиток, волна, млечни производи, восок, мед, лен и други производи. Во голема мера овие земјоделско-сточарски производи тие ги добивале во размена за разни златни и сребрени изработки, како и за штофови, платна, фустани и сл⁴⁶. Парите што се добивале од продадените производи во повеќето случаи крупните феудалци не ги пуштале во оптек, туку ги чувале во невидливи каси (земјени садови)⁴⁷. На овој начин голем број луѓе натрупале „илјадници таланти“⁴⁸. Меѓу таквите богати луѓе спаѓал и охридскиот архиепископ Теофилакт, кој се забавувал мерејќи ги секој ден со ведра своите златни монети (μεδύμνοις ἐκμετρεῖσαι τοὺς χρυδίνους)⁴⁹. Него на охридскиот пазар го сметале луѓето за „благат“⁵⁰. Затоа, со право овој црковен великодостоинственик бил сметан за претставник на крупниот црковен земјопосед⁵¹. На неговите феудални стопанства,

³⁹ С. Лишев, За стоковото производство ..., стр. 74-75.

⁴⁰ Б. Панов, Средновековна Македонија, III, стр. 770 и сл.

⁴¹ Theophyl., col. 456, C.

⁴² Ibid., col. 337, D-340, A.

⁴³ Ibid., col. 448, C. Дека во овој временски период во охридскиот крај бил доста развиен риболовот, соопштува и географот Идриси (Б. Недков, Бугарија и сџседните ѝ земи през XII век според Идриси, стр. 37; сл. и Б. Панов, Средновековна Македонија, III, стр. 772).

⁴⁴ Theophyl., col. 445, A.

⁴⁵ Г. Г. Литаврин, Болгарија и Византија в XI-XIII вв., стр. 129 и сл.; Б. Панов, Средновековна Македонија, II, стр. 108 и сл.

⁴⁶ И. Сакъзов, Трговията в Македонија, стр. 19; С. Лишев, Бугарскиот средновековен град, стр. 61.

⁴⁷ Theophyl., col. 388, C.

⁴⁸ Ibid., col. 372, A-B.

⁴⁹ Ibid., col. 500, A.

⁵⁰ Ibid., col. 312, D.

⁵¹ Г. Г. Литаврин, Болгарија и Византија в XI-XII вв., стр. 80 и сл.

распрснати низ повеќе македонски области⁵², зависните луѓе одгледувале „крупен и ситен добиток“⁵³, се бавеле со земјоделска работа итн. За неговите зависни луѓе тој важел за „богат и силен“⁵⁴. Голем дел од своите вишоци ги продавал на пазарот во Охрид⁵⁵.

На одделните градски пазари освен земјоделско-сточарски производи биле пласирани и домашни занаетчиски производи, изработувани во градовите и околните феудални стопанства⁵⁶. Сето тоа, пак, овозможило уште од XI век македонските градови да постанат средишта на развиена внатрешна и надворешна трговија⁵⁷.

Трговската размена која се одвивала меѓу градот и селото ја сочинувала, всушност, внатрешната трговија. Внатрешниот пазар особено почнал да се развива по 1040 година, кога Византија со донесената даночна реформа главните државни даноци (севгологионот, капниконот, еномионот и др.) наместо во натура почнала да ги собира од македонските поданици во пари. Тоа од своја страна пак значело дека започнала една нова етапа во развитокот на феудализмот во Македонија, зашто бил даден силен замав на развитокот на стоко-паричните односи⁵⁸. Во повеќето случаи непосредните производители биле спречувани од страна на феудалните господари да ги носат своите земјоделско-сточарски производи на пазарот за да ги заменат за пари, потребни за подмирување на даноците во пари за државата и феудалните господари. Зачестила праксата, производите на зависните луѓе да ги земаат феудалците и тие да ги разменуваат за пари и ги подмируваат давачките за своите потчинети луѓе. Притоа тие секогаш настојувале да имаат поголема печалба од тоа. На тој начин крупните феудалци (световни и црковни) истапувале на градските пазари не како консуматори, туку како доставувачи на земјоделски и сточарски производи⁵⁹. Како резултат на тоа во Македонија се зголемил бројот на таквите феудалци-посредници, кои имале натрупано „илјадници таланти, покриени со солзи и болки“, како што сликовито се изразил архиепископот Теофилакт⁶⁰. Во XII век со големо количество златни монети располагале и одделните манастири. Според вестите од Житието на Јоаким Осоговски еден од монаси на овој манастир сокрил цело „грне исполнето со злато“ (скоудельникъ испольпъ злата)⁶¹.

Од крајот на XI век како резултат на отворањето на градските врати за продор од странаската стока, особено од италијанските гра-

---

⁵² Б. Панов, Средновековна Македонија, II, стр. 98; Г. Г. Литаврин, Болгария и Византия в XI-XII вв., стр. 80.

⁵³ Theophyl., col. 449, A-B.

⁵⁴ Ibid., col. 445, C.

⁵⁵ Ibid., col. 312, D.

⁵⁶ Б. Панов, Средновековна Македонија, II, стр. 169 и сл.

⁵⁷ Ибид., 167 и сл.

⁵⁸ Грчки извори, VI, стр. 304. Сп.; Г. Цанкова-Петкова, За аграрните отношения в Средновековна Българија (XI-XIII в.). София 1964, стр. 143 и сл.; Б. Панов, Средновековна Македонија, II, стр. 201 и сл.

⁵⁹ Б. Панов, Средновековна Македонија, II, стр. 202-203. Сп. за слични примери во другите византиски владенија: М. М. Фрејденберг, О феодалној вотчине в Византии XI-XII вв. Византийский временник, XVIII (1961), стр. 19 и сл.

⁶⁰ Theophyl., col. 372, A-B.

⁶¹ У. Иванов, Български старини из Македония. Фототипно издание. София 1970, стр. 415. Сп.; С. Лишев, За стокото производство във феодална Българија, стр. 69.

дови, со забрзано темпо почнала да се развива и надворешната трговија. Градот Солун и во овој период станал главен центар за увоз на странската стока во Македонија. За тоа доста придонесувал и панаѓурот, кој се одржувал во чест на св. Димитрија Солунски на 26 октомври⁶². Вестите од византиската сатира „Тимарион“, кои датираат од средината на XII век, говорат дека на Солунскиот панаѓур доаѓале трговци од цела Европа, како и од Египет и од азиските земји. „Сите трговци-нагласува анонимниот автор – увезуваат направо во древна Македонија“⁶³.

Странската луксузна стока главно ја консумирале претставниците на феудалната аристократија кои биле од домашно и странско потекло. Околу градовите тие располагале со крупни феудални стопанства на кои работеле нивните зависни луѓе. Европските луксузни стоки, како и оние од другите континенти, тие, главно, ги добивале за своите вишоци земјоделско-сточарски производи. За такви крупни македонски феудалци, кои зафатиле силни позиции во самиот град Охрид, соопштува во своите писма и Теофилакт Охридски. Едни од таквите тој ги означил како „кастрини Мокренци“, по соседната област Мокра каде им се наоѓале нивните феудални стопанства⁶⁴. Во рамките на своите феудални стопанства тие располагале со утврден замок (κάστρα)⁶⁵, каде бил сместен и нивниот апарат на сила (свита-та), со кој ги држеле во потчинетост феудално-зависните луѓе⁶⁶. Сето тоа, пак, говори дека во овој период и во македонските градови политичкото и економското господство им припаѓало на месните феудалци. Тоа, пак, значи дека во ова време не господарел градот над селото, туку селото над градот⁶⁷. Во прилог на таквата констатација говорат и вестите од писмата на Теофилакт Охридски кои се однесуваат на градот Охрид и неговата околина. Имено, во едно од околу 130 зачувани писма архиепископот Теофилакт истакнува дека во Охрид во негово време постоел „совет на општина“ (τὸν τῆς βουλῆς κερῶν) кој се грижел за редот во градот, а пред кој полагал сметка и самиот тој⁶⁸. Тоа пак говори дека во свој македонски град тогаш постоела извесна градска самоуправа, поставена врз аристократска

⁶² Вид.: Р. А. Наследова, Иоанн Камениата, Взътие Фессалоники.-Две византиски хроники X века. Москва 1959, стр. 215, бел.7.

⁶³ Грџки извори за българската история, X. София 1980, стр. 101-102.

⁶⁴ Theophyl., col. 337, C; 484, C Sp.: Г. Г. Литаврин, Болгария и Византия в XI-XII вв., стр. 268 и бел. 77; Б. Панов, Средновековна Македонија, III, стр. 777, како и наведената литература во бел. 268.

⁶⁵ Вид.: Ф Успенский, К истории крестьянского землевладения в Византии.- ЖМНП, ч. ССXXV (1883), стр. 64-65; Г. Г. Литаврин, Болгария и Византия XI-XII вв., стр. 239 и сл.

⁶⁶ Б. Панов, Средновековна Македонија, II, стр. 156.

⁶⁷ А. П. Каждан, Город и деревня в Византии в XI-XII вв.- XIIIe e Congrès international des études byzantines. Ochride 1961, str. 43..

⁶⁸ Theophyl., col. 516, Б. Ф. Успенски по споредувањето на Минјевото издание со Ватиканскиот ракопис го исправил зборот βουλῆδεως со βουλῆς (Ф. Успенский, Образование Второго Болгарского царства, стр. 32, бел. 1). Ваквата исправка подоцна ја прифатиле и Г. Цанкова-Петкова, За аграрните отношения в Средновековна България (XI-XIII), стр. 116; Р. Катичиќ, Теофилакт Охридски. – Византиски извори за историју народа Југославије, III, Београд 1966, стр. 292, бел. 189; Б. Панов, Городское самоуправление в Охриде во время Алексия I Комнина. – Actes du XV Congrès international d'études byzantines. Athènes 1981.

основа. Ваквата градска самоуправа во Византија не била карактеристична само за поголемите градови⁶⁹. Преку градскиот совет охридските „првенци“, меѓу кои предначеле претставници на крупната македонска земјовладетелска аристократија, т.е. „кастрините“, доста се мешале во управата на градот. Тие освен во свои утврдени замоци во околината на Охрид живееле и во самиот град во раскошни домови. Со двајца такви видни охриѓани Теофилакт дури остро се судрил⁷⁰. Во овој временски период световните феудалци толку многу зајакнале во охридскиот крај што биле во состојба дури да го отстрануваат од своите „господарски владенија“ охридскиот архиепископ да го собира црковниот данок-канониконот⁷¹. Утврдувајќи се во своите феудални замоци тие со измама го отстранувале „како некоја река“ од своите посеци дури и византискиот император⁷². Сето ова, пак, водело кон засилување на феудалниот сепаратизам, кој особено дошол до израз во Македонија кон крајот на XII век. Во прилог на тоа говорат и вестите од житието на Гаврило Лесновски. Од овие изворни податоци се дознава дека на подрачјето на Овче Поле месниот кнез Михаил (Михаилъ кпазь) располагал „со добро изградено владение во својата држава“ (добра оустроуваше владение и држави и своја) и дека бил нападател од овде населениот печенешки водач Мавраган, кој располагал со свои „дворци“ (въ палати Мавраѓанови)⁷³. Во соседство на кнезот Михаил живееле и други месни кнезови, кои, заедно со црковни лица, го посетувале Лесновскиот манастир (кпази пришедше монастр Лесновски сотворйша бдене)⁷⁴ Исто така и вестите од житието на Јоаким Осоговски говорат дека во средината на XII век во областа Овче Поле во Осоговската планина владееле тројца браќа-феудалци (велможп три братја) од кои секој располагал со сопствени земји (иже шбладахоу землею тою) во кои никој не смеел да му се спротистави⁷⁵.

Како резултат на засилениот феудален сепаратизам некои од крупните феудалци се претвориле во самостојни феудални владетели во поделените македонски области, загосподарувајќи притоа и со утврдени градови и тврдини. Таков бил случајот и со крупниот феудалец Добромир Хриз, кој кон самиот крај на XII век се осамостоил во градот Струмица и соседната тврдина Просек и создал свое „независно кнежевство“. Во рамките на Хризовото феудално кнежевство биле приклучени и некои други соседни градови и тврдини, а што му овозможило на овој моќен самостоен феудален владетел на Македонија

⁶⁹ Вид.: А. П. Каждан, *Город и деревня в Византии XI-XII вв.*, стр. 37 и сл.; Д. Ангелов, *История на Византия, II*, София 1963, стр. 195-196; Г. Г. Литаврин, *Византийское общество и государство в X-XI вв.* Москва 1977, стр. 125.

⁷⁰ Theophyl., col. 433, D; 456, C-D-457, A.

⁷¹ Ibid., col. 518, A. Сп.: Г. Г. Литаврин, *Болгария и Византия*, стр. 361; Д. Ангелов, *История на Византия, II*, стр. 136; Г. Цанкова-Петкова, *За аграрните отношения в Средновековна Българија*, стр. 135.

⁷² Theophyl., col. 316, A.

⁷³ Й. Иванов, *Български старини из Македония*, стр. 398-399.

⁷⁴ Ibid., 398.

⁷⁵ Ibid., 395 и сл. Сп.: С. Лишев, *За стоковото производство във феодална Българија*, стр. 66 и сл.; Г. Г. Литаврин, *Болгария и Византия*, стр. 132, 246; Г. Цанкова-Петкова, *За аграрните отношения във Средновековна Българија*, стр. 48.

успешно да се одупира на нападите на византиската војска сè до 1202 година⁷⁶.

Само две години по ликвидирањето на Хризовото феудално кнежевство, крстоносците, учесници во Четвртиот крстоносен поход, го освоиле Цариград и на местото на ликвидираната Византиска империја ја формирале Латинската империја. Со тоа настапила нова етапа во развитокот на македонските градови.

Branko PANOVIĆ

THE MACEDONIAN TOWNS IN XI-XII CENTURY

S u m m a r y

During the period of the existence of the Macedonian state (969-1018), there were numerous fortified towns and medieval fortresses on the territory of Macedonia. After its liquidation at the beginning of the Byzantine rule in Macedonia by order of Basil II the fortified walls of many towns had been destroyed, among which was the town of Ohrid. The Samuil's palace was also destructed with the aim to prevent it in becoming bastions against the Byzantine rule.

At the beginning of the mid-XI century the rapid development of stock-money relations in Macedonia brought about the rapid development of the Macedonian towns, that were shaping into real medieval towns, i.e. trade-craft centres. Trade had especially developed in the XII century. The town of Salonika became the main import and export trade centre of Macedonia in this period. Such a development of the Macedonian towns in this period was due to the development of the feudalism in Macedonia, the result of which was the transformation of many towns into fortified centres of independent Macedonian feudal rulers by the end of the XII century as was the example with the ruler of Strumica and Prosek, Dobromir Hrs.

---

⁷⁶ Документи о борбе македонскогo народа за самостојателност и национално государство, т. I. Изд. Университет имени „Кирилла и Методия“, Скопје 1985, стр. 122-125, како и наведената литература.